

kaldes »vikinger«, og de store borganlæg dateres til 3500 eller 4000 år før nutiden. De er anlagt ikke i cirkelform, men i en klassisk elipse, der går igen i vikingehusene, hvor der også blev skabt en naturlig turbulens, altså et rundtræk, der gjorde at man blev fri for røgen fra ildstedet. Modulerne i vikingeborgene er vidnesbyrd om en kultur, der byggede på en naturviden, vort tekniske samfund ikke besidder i dag. Ligeledes har man kunnet udnytte den folkelige viden, som vi jo også kender fra vore dage om, at man ikke skal lægge et hus, hvor to vandårer krydser hinanden.

Interessen for jordstråling er lige nu meget udbredt, og Helge Rasmussen har sikkert ret i, at vore forfædre havde et tættere forhold til naturen end vi, og at de har taget hensyn til for os ukendte faktorer – tænk bare på deres fantastiske evne til at navigere. Derimod bør forfatteren ikke kaste sig ud i alt for vilde spekulationer om borganlæggenes datering, placering og historiske forudsætninger.

Michael Linton

Karl-Erik Frandsen: *Vang og Tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83*. (Bygd, 1983). 297 s, 195,- kr.

Emnet for Frandsens disputats er dyrkningssystemet, således som det fremgår af forarbejderne til Christian 5.s matrikel, dvs. markbøgerne fra 1682-83 og de lidt senere modelbøger. Det centrale materiale udgøres af en nøje analyse (Kap. 6) af 11 landsbyer med forskellige dyrkningssystemer og forskellige jordfordelingsprincipper (bolskifte, solskifte etc.); med støtte i de senere udskiftningskort rekonstrueres kort over byerne med hver ager indtegnet. Forfatteren har herefter undersøgt dyrkningssystemet i samtlige kongerigets landsbyer,

resultatet bringes dels i form af en kortfattet beskrivelse af forholdene i de enkelte herreder, dels på store bilagskort påført alle landsbyer med signatur efter dyrkningssystem. For Møn, Falster og Fyn med tilgrænsende øer er herredsbeskrivelserne udvidet til en analyse af kulturlandskabet 1682, med rekonstruerede kort over ejerlav, vangesystem og fordelingen af skov, eng og ager, og med en analyse af landgilde og udsæd 1662.

De to hovedsystemer var – som bekendt – vangebruget i Østdanmark, incl. det østjydske lermoræneområde, og græsmarksbruget i det meste af Jylland. Det sidste kan atter deles i to hovedtyper, karakteriseret ved forekomsten henholdsvis manglen af en fast inddeling af bymarken i dyrkningsområder, tægter. I modsætning til vangene var tægterne ikke adskilt ved hegn, kunne følgelig ikke fungere som fælled, hvilket vel bl.a. hang sammen med, at hvor det karakteristiske vangebrug var et trevangsbrug med en treårig rotation, havde en by med regelmæssigt græsmarksbrug otte tægter med en otteårig rotation. Inden for hovedsystemerne var der mange variationsmuligheder. På bilagskortene opererer Frandsen med 25 signaturer.

Analysen af dyrkningssystemerne og deres mange variationer og den præcise kartografiske påvisning af deres udbredelse – som forfatteren påpeger, besidder intet andet land et så enestående synkront materiale som Christian 5.s matrikel – er afhandlingens sikre hovedresultat. Men det mest spændende er selvfølgelig de konklusioner, forfatteren forsøger at drage. Der er tale om to. Den første begynder med påvisningen af den nære korrelation mellem dyrkningssystem og jordbund. Grænsen mellem vangebrug og græsmarksbrug fulgte grænsen mellem ler- og sandmoræne i Østjylland. I det hele taget tilpassede bønderne arealudnyttelsen til mu-

lighederne for korndyrkning, for græsning og høslet og dermed for gødning og trækraft. Som eksempel kan tages alsædsbruget, hvis forudsætning var stort kvæghold, dvs. sikker gødnings-tilførsel, et system, som (i forskellige varianter) fandtes i marskegnene, det vestlige Limfjordsområde, visse skovegne samt på Amager, dvs. i områder med masser af græs og hø uden for den dyrkbare, eller i hvert fald den dyrkede jord. Når forfatteren fremhæver, at bønderne bevidst stræbte imod økologisk balance, er det dog fristende at pege på, at skovens forsvinden og heden udbredelse i store dele af Jylland viser, at denne bestræbelse ikke altid var lykkedes. Pointeringen af, at landbruget i gamle dage fungerede fornuftigt, er imidlertid værdifuld og forfriskende.

Den anden konklusion gælder dyrkningssystemernes udvikling. Et udgangspunkt for Frandsens betragtninger herover rummes i de indledende kapitlers fortræffelige og for den »læge« læser særdeles nyttige forskningsoversigter. Forfatteren tilslutter sig en række moderne forskere som Annaliese Krenzlin i Tyskland, Joan Thirsk i England, Poul Meyer i Danmark, hvis opfattelse er, at skabelsen af det fuldt udviklede landsbyfællesskab med vangebrug i fast rotation var en langvarig middelalderlig proces. Et andet udgangspunkt udgør iagttagelsen af dyrkningssystemernes udbredelse i 1682-83, idet jordbundsforhold og andre geografiske faktorer ikke strækker til som forklaring, men må suppleres med historiske årsager. Det gælder således for det gode lerjordsområde omkring den vestlige Limfjord, hvor Salling havde et helt regelmæssigt græsmarkssystem, men Mors og Thy et indmarks- udmærket system. Og det gælder til forklaring af grænserne mellem tovangs- og trevangssystemet på Sjæl-

land (tovangsbrug på Heden sydvest for København), på Fyn (hvor de to vestlige herreder havde tovangsbrug), og syd for Århus (tovangsbrug i Ning hd.).

Den vide udbredelse af vangelag, dvs. samkøring af rotation mellem nabobyer, som har krævet nøje planlægning, tjener til forklaring af herrederens betydning for grænserne mellem to- og trevangssystemet, den enkelte by har øjensynligt ikke uden videre kunnet ændre sit dyrkningssystem. Vanskeligere for forfatteren bliver det, når de gode iagttagelser skal stilles sammen til en tese om de historiske årsager, altså en tese om dyrkningssystemernes udvikling. Frandsen forestiller sig, at de østdanske dyrkningssystemer gradvist har udviklet sig fra en kombination af et uregelmæssigt græsmarksbrug med alsædsbrug til trevangsbrug, nogle, men ikke alle steder, med tovangsbrug som mellemstadium. Formuleringen kommer først s. 256, men tesen ligger bag mange tolkninger tidligere i bogen. Af argumenter i det danske materiale er de vigtigste følgende: 1) Alsædsbyerne fandtes ganske vist dér, hvor de geografiske betingelser passede til dette system, men ingenlunde alle sådanne steder, hvorfor de i 1682 eksisterende alsædsbyer kan betragtes som relikter. 2) I trevangsbyerne var der – som bekendt – en vang til vintersæd (rug) og en til vårsæd (byg). I tovangsbyerne ydedes hele landgilden i byg, uanset at man mange steder også såede rug. Landgilden afspejler historien, udsæden at man var på vej mod et trevangssystem. 3) Det kan i Ramsø hd. nord for Køge og flere steder på Nordfyn ud fra vangestrukturen sandsynliggøres, at byer, som i 1682 havde trevangsbrug, tidligere må have haft tovangsbrug.

For Ramsø hd. samvirker argument 2 og 3 overordentlig smukt. Såvel

landgilde som kongetiende ydedes nemlig i byg, nøjagtig som på Heden i tovangsområdet mellem Ramsø hd. og København.

Hovedtesen om dyrkningssystemernes udvikling synes rimelig og sandsynlig, men dens styring af en lang række tolkninger i bogen er meget håndfast. Et par eksempler. På Amager og på Frederiksberg = Ny Amagerby (1651 udstykket fra den kongelige ladegård) var der alsædsbrug. Her var »dette på sin vis primitive dyrkningssystem bevaret« (s. 53, 99f) ligesom i andre marginale kystområder (s. 256), hedder det. Hvorfor ikke i stedet regne med, at der var tale om landets mest avancerede landbrug? På Heden sydvest for København var der som nævnt tovangsbrug, der dyrkedes vårsæd, først og fremmest byg. Med til systemet hørte dog i adskillige byer rughaver, »tydeligt noget sekundært. På et vist tidspunkt må der være opstået et behov for dyrkning af rug« (s. 57). Tolkningen forekommer ikke særlig rimelig. På landets bedste jord ved landets største by skulle bønderne først sent have skaffet sig brødkorn? At landgilden faldt i byg, kan lige såvel forklares ved, at jorden egnede sig til byg og København havde brug for øl, dvs. at tovangsbruget her var udtryk for en moderne markedsorienteret produktion. Bag Frandsens tolkning ligger det forhold, at han, som andre, sætter trevangsbruget i forbindelse med indførelsen af vinterrugen, en rimelig hypotese. Men i betragtning af, at de skånske småfæstere, landboerne, o. 1200 såede vinterrug (Skånske Lov 240, Andreas Sunesen 145, jf. 144), synes det unægtelig mærkeligt, at rugen skulle være en nyhed på Københavnsegnen i det 17. årh.

En tolkning af en lidt andet art kalder også på en kommentar. Forfatteren retter s. 6f indvendinger imod Svend Gissels opfattelse af Roskildebispens Jordebogs talforhold mellem skyldjord og

landgilde som en afspejling af de forskellige dyrkningssystemer. Men det forhindrer ham ikke i andetsteds at mene, at der er tale om en simpel sammenhæng mellem dyrkningssystem og landgilde. Når landgilden (pr. bol endda) i Valby ved København halveredes fra 1370 til 1551, forklares det ved overgang fra alsæds- til tovangsbrug, mens den uændrede landgilde i Tårnby på Amager må skyldes, at der her uændret var alsædsbrug. Forklaringen er fristende, men hvorfor ikke tænke sig, også her, en forklaring uden for skemaet! Landgildens nedsættelse i Valby kunne vel, som så mange andre steder i Danmark, skyldes bondens stærke stilling over for godsejeren efter 1370, hvor så megen jord (i Valby over halvdelen af byen) lå øde. I øvrigt er det vanskeligt at forestille sig Valbys store bymark som én stor kornvang i 1370, og hvor skulle kvæget være?

Når disse af hovedtesen styrede tolkninger her er kritiseret, er der desto større grund til at pege på nogle landsbyanalyser, hvor forfatteren når til en frapperende forståelse af byernes udvikling. På Falster kan han vise, hvorledes landsbyen Tåstrups bymark 1682 stammede fra tre byer, af hvilke Tåstrup og Bisserup figurerer i Kong Valdemars Jordebog. Og for byen Brarup viser han, hvordan præstegårdens jord, 12 stufjorder, faldt helt uden for den øvrige bys jordfordelingsprincip, og foreslår herefter, at disse blokformede jorder, noget tilfældigt placeret ud over bymarken, udgjorde en relikv af en ældre agrarstruktur.

Kildematerialet til afhandlingen er først og fremmest Christian 5.s matrikel. Et tilfælde, hvor mere ældre materiale burde have været inddraget, skal imidlertid anføres. I Ning hd. var der som nævnt ovenfor tovangsbrug, og i god overensstemmelse hermed forekom rug ifølge 1662-matriklen ikke som

landgildepersil og udgjorde kun 10 % af udsæden (s. 258, jf. s. 237). Men havde forfatteren også benyttet de af Poul Rasmussen udgivne jordebøger over Århuskirkens gods, bispens i 1544 og kapitlets 1600-1663, ville han have kunnet læse, at de fleste af kirkens ejendomme ydede lige dele rug og byg. I analysen af det centrale kildemateriale skal fremhæves hans meget vigtige iagttagelse vedrørende rotationsangivelserne i matriklens markbøger. Når overalt på Sjælland taxermændene i 1682 om de dårlige jorder oplyste, at de hvilede i mere end ét år, f.eks. 6, 12 eller 18 år, kan Frandsen påvise, at dette ikke er en beskrivelse af den faktiske rotation, men en taxering af jordens ydeevne (s. 42), en iagttagelse han senere (i Fortid og Nutid 1986, s. 117-23) har dokumenteret nøjere og bevist.

Vang og Tægt er en god bog om et vigtigt emne. Den sammenfatter og analyserer et stort stof og fortæller os meget væsentlige ting om, hvordan landbruget og landsbyen fungerede. Det er tilmed en velskreven og en smuk bog, udstyret med de imponerende rekonstruktionskort over landsbyer og herreder. Og sammenstillingen af de to kort, jordbundskortet og dyrkningssystemerne, må vær selvskeven til at indgå i de almindelige fremstillinger af Danmarkshistorien.

Erik Ulsig

Ole Fenger og Erling Ladewig Petersen: *Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede.* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser 51:1, 1983). 382 s., 200,- kr.

Emnet belyses i to afhandlinger fra hver sin synsvinkel, Ole Fenger fra en overvejende retshistorisk og Erling Ladewig Petersen fra den socialhistoriske syns-

vinkel, han allerede i en lang række arbejder har anvendt på perioden. Hans afhandling er i hovedtrækkene udarbejdet 1963-64 og flere af resultaterne har forfatteren offentliggjort andre steder.

Tidligere retshistoriske behandlinger af den adelige gældssætning har, som Ole Fenger indledningsvis gør opmærksom på, været utilstrækkelige, fordi gældsretten på mange måder gik på tværs af senere tiders retsopfattelse.

Ikke blot var der tale om at hele retssystemet var standsopdelt, men i modsætning til idag var den normale sikkerhed for gæld personlige forpligtelser, og manglende betaling medførte skarpe sanktioner mod de involverede personer og ikke blot mod deres formue.

Da fast ejendom kun gav sikkerhed, hvis kreditor overtog pantet, var den eneste mulighed for at udvide sikkerheden normalt at få flere til at kautionere for gælden som forlovere. Disse var fuldstændigt ligestillede med hovedmanden – den fulde gæld kunne indkræves hos enhver af dem uden først at have været fordret hos hovedmanden. Da der yderligere ingen tinglysningspligt var og ingen prioritering af gæld, var det en farlig og uoverskuelig forpligtelse at påtage sig.

Ladewig Petersen søger at finde årsagerne til, at man i det hele taget vovede det. Gennem undersøgelser af nogle af de få adelige, hvis gældsforhold tilnærmelsesvis kan oplyses, viser der sig to hovedmotiver: dels at sikre nære slægtninge i deres ejendom og stand, dels at sikre sig selv skyldnerens ejendom. Betalte en forlover gælden, havde han ret til at få gælden indfriet ved godsudlæg hos skyldneren. Hvad motivet har været i de enkelte tilfælde er ikke altid klart at se i dag og har måske heller ikke været det dengang, men resultatet blev et net af gældsforpligtelser, der bandt adelens økonomiske skæbner tæt sammen.

Vendt direkte mod ældre dansk forsk-